SHARQ DIPLOMATIK MADANIYATIDA XATTOTLIK SAN'ATI VA ELCHILIK AN'ANALARI: TARIXIY-TAHLILIY YONDASHUV (TEMURIYLAR DAVRI MISOLIDA).

Yuldasheva Mastura Islamovna
TIPI "Ijtimoiy fanlar va jismoniy tarbiya" kafedrasi katta o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19816647

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Sharq diplomatik madaniyatida xattotlik san'ati va elchilik institutining o'zaro bog'liqligi Temuriylar davri misolida tarixiy-manbashunoslik asosida tahlil qilinadi. Diplomatik yozishmalarda qo'llanilgan xat turlari, elchilarni tanlash mezonlari, ularning til bilish darajasi, xattot va elchilarning rag'batlantirilish tizimi hamda bu jarayonlarning davlat nufuzi va siyosiy aloqalarga ta'siri aniq faktlar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijasida xattotlik san'ati Sharq diplomatiyasida estetik emas, balki strategik va vakillik ahamiyatiga ega bo'lganligi asoslab beriladi.

KALIT SO'ZLAR

xattotlik, diplomatiya, elchilik, Temuriylar, maktubot, nasta'liq, suls, til bilish, madaniy diplomatiya, tarixiy manba.

АННОТАЦИЯ

Аннотация:
В данной статье на основе историко-источниковедческого анализа исследуется взаимосвязь искусства каллиграфии и института посольства в дипломатической культуре Востока на примере эпохи Тимуридов. Подробно рассматриваются виды почерков, использовавшихся в официальной переписке, критерии отбора послов, их лингвистические компетенции, а также система государственного стимулирования каллиграфов и дипломатов. Автор доказывает, что в

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

каллиграфия, дипломатия, посольство, Тимуриды, переписка, насталик, сульс, знание языков, культурная дипломатия, исторический источник.

рассматриваемый период каллиграфия в дипломатии выполняла не только эстетическую, но и важную стратегическую и социально-политическую функции, влияя на международный авторитет государства.

ABSTRACT

This article provides a historical and source-based analysis of the relationship between the art of calligraphy and the diplomatic institution in Eastern culture, focusing on the Timurid era. Based on historical evidence, the study examines the specific scripts used in diplomatic records, the selection criteria for ambassadors, their language proficiency, and the incentive systems for calligraphers and envoys. The research highlights the impact of these factors on state prestige and international relations. The author concludes that in Timurid diplomacy, calligraphy transcended aesthetic boundaries, serving as a strategic tool for representation and political communication

KEY WORDS

calligraphy, diplomacy, embassy, Timurids, correspondence, nastaliq, thuluth, linguistic proficiency, cultural diplomacy, historical source.

KIRISH

Uzoq ming yilliklar tarixi shundan dalolat beradiki, o‘zbek milliy davlatchilik tarixining shakillanish bosqichlari eng avvalo ma’naviyat va ma’rifatning jamiyat hayotida muhim o‘rin egallaganligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Qayd etish lozimki, istiqlolning dastlabki davrlaridanoq madaniyatning usullar tizimi o‘zgardi.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini yaratish jarayonida milliy davlat va diplomatiya tarixini madaniy meros bilan uyg‘unlikda o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Sharq sivilizatsiyasi tarixida diplomatik munosabatlar nafaqat siyosiy kelishuvlar, balki yuksak estetik va ma’naviy qadriyatlar asosiga qurilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Bizning bebaho qo‘lyozma boyligimiz, noyob tarixiy manbalarimiz va buyuk ajdodlarimiz qoldirgan meros butun insoniyat mulki hisoblanadi” [1, 245-b.]. Ushbu fikr diplomatik manbalarni, xususan, nafis xattotlik namunalari bo‘lgan elchilik maktublarini faqat tarixiy hujjat emas, balki davlat nufuzini ifodalovchi ma’naviy meros sifatida tadqiq etish zarurligini ko‘rsatadi.

Diplomatik yozishmalarda xattolarsiz yozish madaniyati iqtisodiy va madaniy munosabatlarni rasmiy ravishda ifodalagan.Temuriylar davrida diplomatik hujjatlar maxsus xattotlar tomonidan bitilgan bo‘lib, unda xat turi muhim siyosiy va estetik funksiyani bajargan. Suls xati rasmiy farmonlar va tantanavor hujjatlar uchun, nasx aniqlik talab etiladigan rasmiy matnlarda, nasta’liq esa diplomatik muloqot va madaniy yozishmalarda asosiy o‘rin tutgan [5, 126-b.]. Sharofiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma” asarida Amir Temurning xorijiy hukmdorlarga yuborgan maktublari alohida e’tibor bilan tayyorlanganini, ularning zarhal bezaklari va muhrlari davlat qudratini ko‘rsatuvchi vosita bo‘lganini qayd etadi [4, 302-b.].

”Zafarnoma” nusxalari o‘z davrining eng mohir xattotlari tomonidan ko'chirilgan va bezaklar bilan ziynatlangan. Asarning turli nusxalarida, xususan, 1467-yilda ko‘chirilgan nusxalarida miniatyura tasvirlari mavjud bo‘lib, ular xattotlik va tasviriy san’atning uyg‘unligini ko‘rsatadi. Asada nafaqat tarixiy voqealar bayoni, balki XV asr temuriylar davri xattotlik maktabi va kitob san’atining noyob yodgorligi sifatida ham qadrlanib kelmoqda bugungi kunga qadar.

Abu Ali ibn Sinoning “Nafis va go‘zal yozuv ko‘zni munavvar qiladi va qalbni quvontiradi” degan hikmatli gapi xattotlik san’ati, husnixat va go‘zallikning inson ruhiyatiga ta’siri haqidagi chuqur falsafiy qarashdir. Xattotlik san’atiga ehtirom: Ibn Sino xat san’atini insonning nafaqat ko‘zi, balki ruhiyatini munavvar qiluvchi nur sifatida baholagan. Bu hikmat Sharq mamlakatlarida xattotlikning yuksak darajada qadrlanganini va uning inson ma’naviyatiga ta’sirini ifodalaydi.

Sharq diplomatiyasida elchi - davlatning rasmiy vakili sifatiga qo‘yiladigan talablar juda qat’iy bo‘lgan. Elchi nafaqat siyosatchi, balki olim, shoir va xattotlik bilimdoni bo‘lishi maqsad qilingan. Ularning til bilish darajasi (arab, fors, turkiy va boshqa tillar) va fenamenal xotirasi muzokaralar taqdirini hal qilgan. Mashhur diplomat Abdurazzok Samarqandiy Hindistonga yuborilganda uning qomusiy bilimi davlat nufuzini yuksaltirishga xizmat qilgan [6, 112-b.]. Temuriylar Renessansi davrining vakili Abdurazzoq Samarqandiy milliy saroy amaldori, balki o‘z davrining diplomati va zukko tarixchisi sifatida ham e’tirof etilgan.

Shohrux Mirzo topshirig‘iga binoan Janubiy Hindistonning Vijayanagar davlatiga elchi qilib yuborilishi, buning natijasida o‘laroq dunyoga kelgan "Matla’-us-sa’dayn va majma-ul-bahrayn" asari shaxsiy tarixiy yilnoma emas, balki XV asr dunyosining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy manzarasini chizib bergan noyob ensiklopedik manbadir.Ikki jilddan iborat ushbu xazinaning qimmatli jihati, unda muallif voqealarni bayon qilib, balki fayl sabab va natijani tahlil qiladi. Birinchi jildda XIVdagi murakkab harbiy-siyosiy asr jarayoni yoritilsa, jildda Temuriylar davlatining taraqqiyot bosqichi, xalqaro maydondagi nufuzi va madaniy yuksalishi o‘z ifodasini topgan.

Elchilarni tanlash va ularning fazilatlari diplomatiya tarixida davlatning tashqi siyosati samaradorligini belgilovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Tarixiy tajribalar va diplomatik tamoyillarga ko'ra, elchilarni tanlashda quyidagi fazilatlariga e'tibor qaratilgan. Kasbiy bilim va tajribasiga, intellektual salohiyatiga, tillar va madaniyatni bilishiga, sodiqlik har qanday vaziyatda ham davlat manfaatini oliy o 'rinda ko'rish, jismoniy va ruhiy sog'lomlik, bardosh bera olish fazilatlari mujassam bo 'lishi talab qilingan. Elchi o'sha elning diplomatiyasi va nufuzini ifodalovchi vakil sifatida nomoyon bo'lgan.

Hukmdorlar davlatning sharafini himoya qilgan xattot va elchilarni munosib taqdirlaganlar. Rivoyatlarga ko'ra, mashhur xattot Sulton Ali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan har bir sahifa uchun oltin bilan mukofotlangan [7, 134-b.]. Elchilarga esa muvaffaqiyatli missiyadan so'ng 'tarxon' (soliqlardan ozod) unvon va yer-mulklar in'om etilgan. Bu rag'batlantirish tizimi diplomatik hujjatlarning san'at darajasiga ko 'tarilishiga sabab bo'lgan.

Alisher Navoiy xattotlikni jamiyat hayotining ko'zgusi deb bilgan: "Xat - bu ko'z bilan ko'riladigan so'zdir" [2, 196-b.]. Navoiyning ushbu o'xshatishi xattotlikni 'ko'rinmas nutqning moddiy qiyofasi' sifatida tavsiflaydi. Bu qarash jamiyatdagi yozuv madaniyati inson tafakkurining qanchalik tartibli va nafis ekanligini ko'rsatuvchi eng xolis ko'zgu ekanligini isbotlaydi.

Sulton Ali Mashhadiy esa xat go'zalligini ichki poklik bilan bog'lagan [3, 34-b.]. XV asr Hirot xattotlik maktabining eng yirik vakili, nasta'liq xatining ustasi, "Sulton ul-xattotin" (Xattotlar sultoni) unvoni sohibi bo'lib, xat go'zalligini ichki poklik va ruhiy musaffolik bilan uzviy bog'liq deb hisoblagan.

Abdurahmon Jomiy esa maktubot san'atida shakl va mazmun uyg'unligiga urg'u berib: "So'zning ziynati uning ma'nosidadur, ammo husni xatda namoyon bo'lur" [9, 91-b.] deydi. So'z ham mazmunan chuqur, ham shaklan (yozilishida) chiroyli bo'lishi lozim. Bu ma'naviy go'zallik bilan tashqi go'zallik xat,shakl uyg'unligini anglatadi.

Amir Olimxon esa: "Davlatning tartibi hujjatda, hujjatning qadri esa yozuvning aniqligidadir" deya elchilik hujjatlari nufuzini belgilab bergan [6, 157-b.].Davlatning barqarorligi, qonun-qoidalari, boshqaruv tizimi va fuqarolar bilan munosabati og'zaki gaplar bilan emas, balki rasmiy hujjatlar (qonunlar, qarorlar, shartnomalar) bilan mustahkamlanadi. Tartib bo'lgan joyda hujjat bo'ladi.

XULOSA

Sharq diplomatik madaniyatida xattotlik san'ati muhim strategik ahamiyat kasb etgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, elchilarning til bilish darajasi va kitobat madaniyati davlatning "yumshoq kuch" siyosatini amalga oshirgan. Bugungi kunda

ushbu an’analarni o‘rganish uchinchi Renessans sari qo‘yilgan muhim ilmiy qadamdir.

Xat va xattotlik ma’naviyatimiz tarixida alohida mavqega ega qadriyatimiz sifatida behisob asarlarning bizgacha yetib kelishiga asos bo‘lgan. Sharq ¬allomalarning xattotlik san’atiga oid qarashlari, bir tomondan, xat va xattotlik san’ati tarixini o‘rganishga yordam bersa, ikkinchidan sharq fozillari ¬faoliyatiga adabiy-estetik munosabatini namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2021. - 464 b.
2. Navoiy A. Majolis un-nafois. Toshkent, 2017. - 312 b.
3. Sulton Ali Mashhadiy. Odob ul-mashq. Toshkent: Akademnashr, 2020. - 96 b.
4. Yazdiy Sh.A. Zafarnoma. Toshkent: Sharq, 2019. - 520 b.
5. Murodov A. O‘rta Osiyo xattotlik san’ati tarixidan. Toshkent: Fan, 2020. - 240 b.
6. Nizomiddinov I. Temuriylar davri elchilik aloqalari. Toshkent, 2019. - 224 b.
7. Abdullayev M.V. Sharq kitobat san’ati tarixi. Toshkent: Fan, 2022. -286 b.
8. Qurbonova G.N. Temuriylar davri maktuboti. Buxoro, 2022. - 198 b.
9. Jomiy A. Bahoriston. Toshkent, 2020. - 184 b.
10. Karimova G.A. Tarixiy manbashunoslik va diplomatiya. Samarqand, 2023. - 168 b.